

Címlapsztori	5
A tatárjárás régészete – ROSTA SZABOLCS.....	5
A mongol világbirodalom kialakulása és az Európa elleni hadjárat 1236–1242 – ZIMONYI ISTVÁN.....	8
A tatárjárásról egy kicsit másként – F. ROMHÁNYI BEATRIX.....	13
„egyesek darabokra vágva, egyesek egészben” – Csak erős idegzetűeknek... – BUZÁR ÁGOTA – BERNERT ZSOLT – ROSTA SZABOLCS.....	18
Kontextus	22
Régészeti adatok a tatárjárás történetéhez – WOLF MÁRIA.....	22
A steppe régi urai – a kunok – B. SZABÓ JÁNOS.....	26
Egy kun „lovag” sírja a szegedi vár templomában – FOGAS OTTÓ – PÁLFI GYÖRGY.....	31
Lelő-hely	36
A kunok Csengelén – az első hiteles vezéri sír – HORVÁTH FERENC.....	36
A tatárjárás pusztításának megrendítő pillanatképe egy Cegléd környéki faluban – GULYÁS GYÖNGYI.....	40
Homokba temetett falvak és templomok – GALLINA ZSOLT – GULYÁS GYÖNGYI.....	44
„A szanki ellenállók” – ROSTA SZABOLCS – PÁNYA ISTVÁN.....	50
„Fegyvert, s vitézt”	54
Mongol kémek – Stratégiai és taktikai hírszerzés a mongoloknál – VÉR MARTON.....	54
Nyílzáporban – Egy kora vaskori hadjárat emlékei a Kárpát-medencében – V. SZABÓ GÁBOR.....	58
Kincsásás halottal	63
Vagyonukat magukkal vitték a sírba – TÓTH CSABA.....	63
„Akkiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették” – SZ. WILHELM GÁBOR.....	66
Archeokaland	71
Barbár kincsek a „Szent Hegy” árnyékában – KISS P. ATTILA.....	71
Megalít templomok Máltán – GUBA SZILVIA.....	74
A pénz nem játék, vagy mégis? – RÓZSA ZOLTÁN – SZIGETI JUDIT.....	78
A harangok korai története – BERTA ADRIÁN.....	81
Helló, tudomány!	86
Hogyan szolgálhatja a néprajz tudománya a régészetet, s viszont? – MÓD LÁSZLÓ – SIMON ANDRÁS.....	86
Mizújs?	90
Rövid hírek a világból – BÁCSEMEGI GÁBOR.....	90
Indiana Jones és barátai	93
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA.....	93
Nemzetségem címere – SZILÁGYI KATA.....	96
Sudoku.....	97
Egy mongol étel: a bóc – Recept – ZAY ORSOLYA.....	98

A TATÁRJÁRÁS RÉGÉSZETE

Rosta Szabolcs

5

AZ 1241–1242. évi tatárjárás múltunk oly meghatározó és megrendítő eseménye volt, melyet közel 800 év elteltével is őriz a magyarság kollektív emlékezete. Kiemelt sarokpontja történelmi örökségünknek, mely a honfoglaláshoz, Mohácshoz vagy '48-hoz hasonlóan általánosan ismert a magyar kultúrkörben.

Aranygyűrűk a tatárjárás során elpusztult Árpád-kori falvak területéről

Jelentőségének megfelelően természetesen a történettudomány is sokat foglalkozott az események feltárással, magyarázatával. Az Árpád-kori Magyarország történelmének talán legjobban dokumentált rövid időszaka ez a néhány év, hiszen a kortársak számára addig nem látott nagyerejű támadást, valamint a vele együtt járó brutális pusztítást kiemelt figyelem övezte itthon és külföldön egyaránt. Történelemszociológusok nyújtott állandó vitatémát a korabeli írott források hitelességének a kérdése, ezzel együtt a pusztítás/pusztulás mértéke, valamint annak rövid és hosszú távú hatásai. Az eltérő szempontú vizsgálatok eredményeként a fentiekre egymástól jelentősen különböző válaszokat adott a történettudomány. Ma sincs egyetértés például olyan jelentős kérdésben sem, minthogy a Magyar Királyságot sújtó veszteség milyen méreteket is

ölthetett. Az egymásnak ellentmondó számok igen nagy intervallumban, 15–50% között határozták meg a megölt, elhajtott lakosság arányát. A pontosítást jelentősen nehezíti, hogy az ország különböző területei eltérő mértékben osztoztak a csapáson. Az vitán felül áll, hogy a Dunától keletre lévő részeket, különösen a sík vidéket érintette leginkább az elnéptelenedés.

A legújabb régészeti szempontú településtörténeti kutatások alapján ma úgy tűnik, hogy a pusztulás az ország közepén, különösen a mai Bács-Kiskun megye középső és északi területein akár 90–100% között is lehetett. Azonban bármely számarány is áll legközelebb a valósághoz, az kétségtelen, hogy a korabeli Magyar Királyság minimum 2–2,5 milliós népességével számolva mindenképpen hatalmas veszteséget lehet elkönyvelni. A tatárjárásnak a további

közvetlenül jelentkező, majd pedig a hosszú távon megfigyelhető és a magyarság sorsát akár évszázadokig meghatározó etnikai, gazdasági és kulturális hatásai ma még ennél is nehezebben felmérhetők.

Az írott források gazdagságához képest a régészet azonban hosszú időn keresztül lényegében semmilyen eredményt nem tudott felvonultatni a tatárjárás történéseinek igazolására. Az egykori eseményekre utaló kézzel fogható bizonyítékok leginkább csak az 1240-es évek legelején elrejtett érem- és kincsleletek horizontja jelentette.

Am a korabeli – gyakran apokaliptikus hangulatú – leírásokból amúgy kikövetkeztethető, üszkös romokkal együtt járó tömeges gyilkosságok egyértelmű és hitelt érdemlő nyomai sokáig nemigen kerültek elő a föld alól. A kivételt egy 1952-ben Esztergomban, egy leégett épület omladéka alatt megtalált áldozat jelentette, akit a mellette heverő szerszámai alapján Fettich Nándor egy tatárdúláskor elhunyt ötvösnek határozott meg. A tatárjáráshoz köthető egyértelmű régészeti jelenségek alacsony száma, a közvetlen bizonyítékok hiánya, s a leletszegénység egyúttal alátámasztani látszott azokat a történelmi nézeteket is, miszerint a kortárs szemtanúk leírásai alapvetően túlzóak a pusztítás nagyságát és intenzitását illetően. Így azok az egykori események rekonstruálására nem, vagy csak erős kritikai szűrőn keresztül használhatóak fel.

6

Egy tatárjárás kori leégett épület részlete Bugacról.

„...A házakban végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték a lovakat, az aranyat és ezüstöt földbe ásták, elrejtették mindenféle javaikat...” (Rogerius). A mongol hordák dúlása nyomán szerte a Kárpát-medencében találkoztunk földbe ástott érem- és kincsleletekkel, melyekért egykori tulajdonosaik később már nem tudtak visszatérni. Jelen ismereteink szerint közel 200, pénzzel jól keltezhető éremkincs köthető a tatárjáráshoz. A fémkereső műszerrel történő kutatásoknak köszönhetően, azonban szinte nap mint nap kerülnek felszínre újabb leletek.

A régészeti feltárások mennyiségi emelkedése révén, csak az 1970-es 1980-as években kezdett el sokasodni azoknak a lelőhelyeknek a száma, ahol már egy, a 13. században bekövetkezett pusztulási horizontot lehetett kimutatni. Ezek olyan Árpád-kori falvak maradványai, ahol leégett épületek, elrejtett értékes tárgyak sejtetik azt, hogy a település elhagyása nem békés körülmények között, de legalábbis sietve történt. Azonban a tatárjárás kortársakat is megdöbbentő elemére, az emberek brutális, tömeges legyilkolásának bizonyítékaira egészen a legutóbbi időkig kellett várni.

Zománczott gótikus veret egy tatárjárás kori házból

1996-ban, az M3-as autópálya nyomvonalán Hejőkeresztúr mellett Wolf Mária tárt fel első ízben olyan faluhelyet, ahol egyértelműen a tatárjáráshoz kapcsolható összefüggésben jelentkezték fegyverek, egyéb használati tárgyak, valamint töredékes emberi maradványok is. Ezt a helyszínt ráadásul egy igen konkrét eseményhez, a muhi csatához tudta kötni a feltáró régész. Pusztai Tamás 2001-ben szintén a muhi csata során, vagy azzal összefüggésben elpusztult két ember gödörbe temetett vázát ásta ki a középkori Mohi településen. De majd csak a 2000-es évek közepétől indul meg igazán a nagy „áttörés” a tatárjárás régészeti kutatásában. 2006-ban Cegléd mellett Gulyás Gyöngyi tárta fel a tatárjárás talán leginkább közismert, szívszorító pillanatképét. A földbe mélyített ház kemencéjébe bebújt két kisgyermek és anyjuk csontvázának képe akkor a sajtón keresztül országos nyilvánosságot is kapott. A 2004 és 2006 közt feltárt Orosháza melletti, valamint a 2009-ben felszínre hozott dunaföldvári településrészek, majd a szintén az évben előkerült szanki épület olyan összetett, közvetlen bizonyítékokat nyújtó lelőhelyek, me-

Gödörbe dobált testek Dunaföldváron (Serlegi Gábor ásatása)

Éremlelet Kiskunmajsáról

lyek korábban ismeretlenek voltak a magyar régészet számára. Ezeken a helyszíneken már megmutatkozott a pusztítás megdöbbentő realitása: szerteszét heverő holttestek, leölt állatok, elrejtett, elszórt kincsek és fegyverek, felgyújtott házak. A szomorú emlékü, ám a régész számára mégiscsak kiemelten értékes lelőhelyek előkerülésének tendenciája tovább folytatódik, vagyis a tatárjárás brutalitásának kézzel fogható nyomai folyamatosan kerülnek elő manapság is a föld alól.

2013-ban Gallina Zsolt és Gulyás Gyöngyi tárta fel a gyilkos események emlékeit Csanádpalota határában. Ugyan ebben az évben Szőrényi Gábor a Hernád folyó partján elterülő Ongán nyílhegygel a csigolyájában, rendellenes pózban fekvő áldozatot talált. Az újabb keletű régészeti sikerekben kétségtelenül szerepet játszott az útpítésekhez és egyéb beruházásokhoz kapcsolódó nagy felületek átvizsgálásának a lehetősége,

Friesachi denárok

IV. Béla király ezüst lemezpénze (bracteata) az elrejtett éremkincsek gyakori magyar érméje

A tatárjárás régészeti vizsgálata mindazonáltal arra is rávilágít, hogy a régészettudomány, a technikai és műszaki tudományok fejlődésével, korábban nem felismert jelenségek összekapcsolásával viszonylag rövid idő alatt is komoly eredményeket tud elérni. Talán anakronisztikusan hat, de a régészettudomány, mely természetéből eredően a régmúlttal foglalkozik, innovatív képessége révén kifejezetten modern, progresszív tudománynak tekinthető. Ugyanis a jelen világunkban igen gyorsan fejlődő műszaki és technikai eszközök, a természettudományok lehetőségeit kifejezetten jól tudja adaptálni. Ez alapvetően mindegyik régészeti korszak esetében igaz, de erősen jelentkezik a tatárjárás kutatásában is. A most már bármikor elérhető drónnal történő fotózás vagy a geofizikai vizsgálatok, a térinformatika az Árpád-kori települések, templomok és erődítések kutatását lendítették előre. A fémkereső műszerrel végzett múzeumi leletfelderítés – karöltve a civil múzeumbarát társadalommal – folyamatosan hatványozott mennyiségű kincsleletet, értéket ad közös örökségünknek. A természettudományok nyújtotta lehetőségek széles tárháza pedig már egy jelenség, egy tárgy vagy akár egy régen élt személy megismerése érdekében olyan mélységig képes lehatolni, mely még néhány évvel ezelőtt is csak álomnak tűnhetett a régészek számára.

A régészet eddigi hiteles eredményei szerint Esztergomban és Kisfaludon 1-1, Muhin 2, Hejőkeresztúron minimum 6, Cegléden 9, Orosházán 22, Dunaföldváron 33, Szankon két helyszínen 35, Tázlaron legalább 2, Csanádpalotán 2, Ongán 1, Kiskunmajsán 34, Bugacon összesen 10 embert lehet kétségtelenül a mongolok által – de legalábbis a tatárjárás során – legyilkolt áldozatnak tekinteni. Bár ez a szám köszönő viszonyban sincs a tényleges pusztulási aránnyal, érdemes a dolgot úgy is szemlélni, hogy 20 évvel ezelőtt még szinte egyáltalán nem voltak kezünkben kézzel fogható, meggyőző bizonyítékok. Ráadásul a helyszíneken soha nem egy teljes falut kutatott át a régész, hanem azoknak csak egyes részeit. Így az említett lelőhelyeken is jelentősen nagyobb számban lehetnek még a föld alatt holttestek a feltáratlan településrészekben.

7

ge, hiszen a korábbiaknál sokkal nagyobb Árpád-kori településrészeket ismerhettünk meg ezek révén. Az utóbbi két évben pedig e sorok írójának is volt lehetősége olyan helyszíneken kutatni, ahol a tömeggyilkosságok nyomai mellett már alkalom nyílt a pusztítás különféle jellegzetességeinek a meghatározására is.

A hirtelen rajtaütés vagy a szisztematikus kivégzések, a nők és gyerekek tömeges megölése, a települések hősies védekezése, majd azok elpusztítása, az értékek földbe rejtése mind-mind olyan motívumok, melyek állandó elemei a korabeli krónikáknak. Az eseményeket testközelből szemlélő Rogerius és Spalatói Tamás leírásainak hitelessége sokáig kérdéses volt és néhány tekintetben talán még mindig az, ugyanakkor a régészettudomány számára most már megadatott a lehetőség, hogy a régészeti feltárások alapján ma már sokszor részletekbe menően, lépésről lépésre képes bizonyítani az egykori események krónikásainak igazát.

Ez egyben reménykedésre ad okot arra vonatkozóan is, hogy a múltunk szempontjából további kiemelten fontos időszakok régóta húzódozó vitás kérdéseit is lehetséges lesz a jövőben megnyugtatóan lezárni. A régészet és a történettudomány számára tíz-tizenöt év igazán nem nevezhető soknak, márpedig ennyi idő alatt lényegében egy új kutatási irányvonalat, a tatárjárás régészeti is meg lehetett teremteni.

A mongol világbirodalom kialakulása és az Európa elleni hadjárat

1 2 3 6 – 1 2 4 2

ZIMONYI ISTVÁN

A Mongol Birodalom volt a történelem legnagyobb szárazföldi kiterjedésű hatalma. A létrejöttékor, a 12. század végén, 13. század elején az eurázsiai steppével határos világ politikailag töredezett volt. A széttagolt Kína területén több dinasztia is osztozott (Song, Jin, tangutok). Az iszlám világ keleti felén a szeldzsukok helyére ekkortájt a Horezmi Birodalom lépett.

Kelet-Európa számottevő hatalmai a rusz fejedelemségek, valamint Volgai Bulgária, illetve a kunok voltak. Ez utóbbiak azonban sohasem alkottak egységes politikai keretet. Nyugat-Európát a pápaság és császárság közötti küzdelem jellemezte, ugyanakkor a Nyugat-belső gondjai ellenére terjeszkedő politikát folytatott a Mediterráneumban, amely a hispániai reconquistában [az Ibériai-félsziget fokozatos visszafoglalása az araboktól – a szerk.] és a keresztes hadjáratokban öltött testet. E terjeszkedés jelei voltak a Német Lovagrend előretörése a Baltikumban, valamint a Magyar Királyság kelet-európai kunok megtérítésére tett kísérlete is.

Dzsingisz kán

Ögödej nagykán

járatról. Ez utóbbi a következő évben meg is kezdődött, így 1220-ban már Buharát és Szamarkandot is bevették.

Persze a mongol haditaktikának megfelelően az ellenség uralkodóját feltétlenül meg is kellett ölni, hogy a behódolást megkönnyítsék, Dzsingisz ezért Dzsibe és Szübötej hadvezéreket bízta meg a Horezmi Birodalom uralkodójának üldözésével, aki a Kaszpi-tenger egyik szigetére menekült, s ahol végül 1221 januárjában halt meg. A mongolok itt azonban már nem fordultak vissza, hanem engedélyt kértek Dzsingisztől a további előrenyomulásra a Kaukázuson keresztül. Így történt, hogy az első, felderítő jellegű mongol támadás már 1223-ban a Kaukázus felől elérte Kelet-Európát. De mindezek előtt még az itt élő – s egyébként a mongolokhoz hasonlóan ugyancsak nomád életmódot folytató – kunok és az alánok közötti szövetségi viszonyt a mongolok ügyes politikai húzással felbomlasztották. A kunok otthagyták szövetségeseiket és szétszéledtek, így először a mongolok az alánokat, majd a végül a kunokat is megverték. Továbbhaladva nyugat felé 1223 elején előbb elfoglalták a Krím-félsziget déli partján fekvő Szudak városát. Ez már a rusz fejedelemségek határterülete volt. A ruszok a mongol támadásról közvetlenül a kunoktól értesültek. A kunok egyik vezetője, Kötöny kán – aki egyúttal a halicsi fejedelem apósa is volt – igyekezett rávenni a fejedelmet, hogy közösen szálljanak szembe a mogo-

Ilyen külső körülmények között kezdte el világhódító terveinek megvalósítását az 1206-ban káná válasszott Dzsingisz (1206–1227), aki ekkorra már hatalma alá gyűrte a steppei nomád népeket Eurázsia keleti felében.

A mongol hódítások három nagy hullámban folytak tovább 1211 és 1279 között. Dzsingisz kán 1209-ben a Kína nyugati, délnyugati területeit uraló Tangut Birodalom ellen indult. 1211-ben támadta meg a Jin-dinasztiát Kína északi részén, 1215-re pedig már Pekinget is elfoglalta. Az 1218-as birodalmi gyűlésen, az úgynevezett *quriltajon* határoztak a nyugati Horezmi Birodalom elleni had-

A mongol káni udvar egy miniatúrán

lokkal. Végül haditanácsot hívtak össze Kijevbe, amelyen részt vett még a kijevi és a csernyigovi rusz fejedelem is. A haditervek a következők voltak: az egyesült kun–rusz sereg délkeleti irányba előrenyomul, és a steppén ütközik meg a támadó tatárokkal. A szövetséges csapatok végül május 31-én, a Kalka-folyónál szálltak szembe a mongolokkal. A csata a rusz és kun csapatok katasztrofális vereségével ért véget, fejedelmek fele meghalt. A mongolok ezt követően az északabbra élő volgai bulgárok ellen vonultak, de ők végül sikerrel csalták törbe a mongol sereget, és legyőzték a támadókat. Ez a mongol erők visszavonulását eredményezte Kelet-Európából.

Dzsingisz és csapatai végül csak 1225-re tértek vissza mongol területekre. A világhódító utolsó nagy hadjáratát a szövetséges csapatok ellen indította 1226 őszén, de a sikeres hadjárat befejezése előtt 1227-ben Dzsingisz meghalt. A trónra lépő Dzsingisz fiú, Ögödej

Mongol lovasok Rasidaddin könyvéből